

Mahmut Ay, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu –İbn Acîbe'nin el-Bahru'l-Medîd Adlı Tefsiri-*, İnsan Yayınları 2011, 548 sayfa.

İşârî tefsîr literatürün önemli eserlerinden biri, Ahmed b. Acîbe'nin (ö. 1224/1809) *el-Bahru'l-Medîd* isimli hacimli tefsiridir. *el-Bahru'l-Medîd*, Kur'an'ın baştan sona hem zahîrî hem de bâtinî yönünden şartlarına uygun olarak yapılmış en başarılı tefsirlerden biridir.

Burada kısaca tanıtıma çalışacağımız kitap, İbn Acibe'nin hayatı ve *el-Bahru'l-Medîd*'i üzerine Türkiye'deki ilk akademik çalışmadır. Bu eser, İbn Acibe'nin *el-Bahru'l-Medîd* adlı tefsiri hakkında akademik düzeyde gayet başarılı bir çalışma olup sahasında başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

Yazar Mahmut Ay'ın bu araştırmayı yapmasının amacı, kitabın girişinde belirttiği gibi, 18. asrın sonları ve 19. asrın başlarında Fas'ta yetişmiş çok yönlü bir âlim, arif, mürşit ve aynı zamanda müfessir olan kendisinin; tefsir, hadis, tabakât ve tasavvuf alanında, elliye yakın yazılı eseri telif etmenin yanı sıra; Derkâviyye tarikatının "Acîbiyye" adında bir kolunun da kurucusu olan Ebü'l-Abbas Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî eş-Şâzelî, el-Mâlikî, el-Fâsî'nin hayatını ve eserlerini tanıttikten sonra *el-Bahru'l-Medîd*'i yöntem ve içerik açısından tahlil etmektir. Böylece işârî tefsir literatürünün önemli bir örneğinin özellikle ülkemizde tanınmasına ve işârî tefsirin mâhiyetinin daha iyi bilinmesine vesile olmaktadır.

Eser giriş bölümüyle birlikte, üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın önemi, amacı, kapsamı ve yöntemi belirtilip, araştırmada istifade edilen kaynaklara değinilmiştir. Birinci bölüm, işârî tefsire genel bir bakış adı altında ele alınmıştır. Bu bölümde, işârî tefsirin tanımı yapıldıktan sonra mâhiyeti hakkında özet bilgiler verilmiştir. Daha sonra işârî tefsirin meşrûiyet sorunu ele alınarak farklı görüşler ışığında, delilleriyle birlikte tartışılmış ve işârî tefsirin kabul şartları neler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca işârî tefsirle ilgili bazı kavramların anlam çerçevesi çizilmeye çalışılmış aralarındaki fark ve benzer yönlerin analizi yapılmıştır. Özellikle İsmâilî-Bâtinîlerin "tenzîl-tevîl" ayrımları ile sûfîlerin "tefsir-işâret" ayrımlarının mukayesesi yapılmış ve bu iki taifenin zâhir ve bâtin kavramlarına bakışları irdelenmiştir. Ardından işârî tefsirin ortaya çıkışı, merhaleleri ve kısımları tarihsel perspektif adı altında ele alınarak işlenmiştir. Bu arada nasları sadece bâtinî yönünden yorumlayıp hatalı sonuçlara ulaşan batıl ve bid'at ehli gruplar tenkit edilmiş ve konuyla ilgili oldukça önemli olan şu değerlendirmeler yapılmıştır:

“Kur’an’ın tarihte karşılaştığı ve bundan sonra da karşılaşılabileceği en büyük tehlikelerden birisi, her isteyenin, ondan istediği anlamı çıkarmaya çalışmasıdır... Kur’an’a, Allah’ın kelâm sıfatının tecellî ettiği bir metin olarak bakan ve Kur’an’ı sadece aklıyla değil gönlüyle de anlamaya çalışan kişilerin -bunlar sûfî olsun veya olmasın- Kur’an metninde yazılanların ötesinde bir takım derûnî anlamlar keşf edemeyeceğini, manevî tecrübeler yaşayamayacağını düşündüğümüz anlaşılmalıdır. Elbette bunlar da yaşanabilir. Ancak bu derûnî anlamlar ve manevî tecrübelerin yazıya dökülüp ifşâ edilmesi, çoğu zaman bunları ya anlayamaz ya yanlış anlaşılır ya da anlamsız hale getirmektedir. Şu halde bizim doğru bulmadığımız husus, Kur’an’ın zâhirine aykırı olan bâtinî bilgilerin ifşâsıdır. Zira böyle bir bâtinî bilgi, sadece onu yaşayan ve hisseden için anlamlı olabilir. Ancak o tecrübeyi yaşamamış olanlar için ya yanlış anlaşılacak ya da anlamsızlaşacaktır. Bu durum da Kur’an’ın mesajının çok karışık ve muğlak olduğu izlenimini verip insanların zihinlerini teşviş edebileceği için bundan kaçınmak daha isabetli olacaktır.” (s. 83-84)

İkinci bölümde, öncelikle İbn Acîbe’nin yaşadığı dönemde, Fas’ın siyâsî ve kültürel durumu hakkında özet bilgi verildikten sonra onun otobiyografisinin de yer aldığı *el-Fehrese* isimli eserinde verdiği bilgilere göre hayat hikayesinin geniş bir özeti sunulmuştur. İbn Acîbe’nin son derece dindar bir ailenin evlâdı olarak dünyaya geldiği ve nesebinin Peygamber Efendimiz’in (sa.) muhterem torunu Hz. Hasan Efendimize (ra.) dayandığı ifade edilmiştir. Onun çocukluğu ve gençliği ilimle birlikte ibâdet ve zühd hayatının etkisi altında geçtiğinden, özellikle çocukluğundaki bitmek tükenmek bilmeyen öğrenme arzusundan dolayı doğduğu yerden başlayarak Fas’ın önemli ilim merkezlerine yönelik seyahatlerinden bahsedilmiştir. Hocaları, şeyhleri, eserleri ve etkileri üzerinde durulmuştur. İbn Acîbe ve müridlerinin yaşadığı sıkıntıları, hapsedilmeleri ve muhâkemeye çekilmeleri ise, bizzat bu olayların şâhidi olan Mekkûdî’nin *el-İrşâd ve’t-Tibyân* isimli eseri esas alınarak anlatılmış ve böylece bu olaylar hakkında birincil derecedeki bir kaynaktan çok önemli bilgiler verilmiştir. Kısaca ilmî tetkiklerin ve ruhî tecrübelerin neticesinde elliye yakın eser vermiş, ilme ve hakikate adanmış bir hayatın birincil kaynaklara dayalı olarak gayet güzel bir şekilde tasviri yapılmıştır.

Geniş tutulan üçüncü bölümde ise İbn Acîbe’nin en önemli ve hacimli eseri olan *el-Bahru’l-Medîd*’in kaynakları zikredilmiş, İbn Acîbe’nin kaynaklardan yararlanma yöntemi ile ilgili bilgiler verilerek, *el-Bahru’l-Medîd*’in rivâyet ve dirâyet metodları açısından takip edilen yol tanıtılmıştır. Özellikle dirâyet tefsiri açısından en orijinal yönünün, âyetler ve sureler arasındaki münâsebetleri dirâyetle işaret metodunu birleştiren verdiği bilgiler olduğu belirtilmiştir. Ardından, *el-Bahru’l-Medîd*, işârî tefsir

açısından incelenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme, hem yöntem ve hem de muhteva olarak iki ayrı alt bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

“Yöntem” başlığı altında, öncelikle İbn Acîbe’nin tasavvuf penceresinden Kur’an ve tefsire bakışı incelenmiş olup müfessirin *el-Bahru’l-Medîd*’in “işâret” bölümünde yer aldığı şekliyle Kur’an’ın mâhiyetine ve özelliklerine dair görüşleri maddeler halinde açıklanmıştır. Bu konuda Mahmut Ay’ın da belirttiği gibi, İbn Acîbe Kur’an-ı Kerim’i, Sevgili’den gelen bir mektup gibi görür. Kur’an, insana Sevgili’yi tanıtmaktadır. Doğru bilginin kaynağı ve bütün hastalıkların şifasıdır. Kur’an, insana kalbin arınmışlığı oranında zâhir ve bâtın yönünü açan her şeyi ihtiva eden en değerli rehberdir. İbn Acîbe’ye göre *tefsîr*, Kur’an âyetlerinin dil ve bağlama dayalı nesnel karakterli açıklamalarını ifade ederken, *işâret* ise sûflerin Kur’an’ı en iyi şekilde yaşamarı neticesinde kendilerine gelen ilhâma dayalı olarak yaptıkları yorumlardır ve bu nedenle bağlayıcılığı yoktur. Herhangi bir âyetin açıklaması yapılırken, zâhirî manayı vermeden işârî manaya geçmenin doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Neticede bu bakışın etkisiyle şekillenen işârî tefsir anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından *el-Bahru’l-Medîd*’de işârî tefsir yöntemi ele alınmış müfessire ait işârî yorumların genel bir panoraması verilerek önemli görülen özellikler müstakil başlıklar altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle Mahmut Ay, bu başlık altında değişik ayetlerden işârî yorum örnekleri vererek, müfessirin işârî yorumlarının nasıl bir yöntemle yapılmış olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Mevcut yorumlara bakılarak, bunların genellikle i’tibâr ya da analogi yöntemiyle yapıldığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu tür işârî yorumları yapmak için mutlaka sûfî olmaya gerek olmadığı, tasavvufî literatüre, kavram ve öğretilere aşinâ olan herhangi bir kişinin de i’tibâr yöntemiyle buna benzer yorumlar yapabileceği ifade edilmiştir. Ancak yazarın, işârî yorumları yapabilmek için sûfî olmaya gerek olmadığı görüşüne şahsen katılmadığını belirtmeliyim.

“Muhteva” bölümü de iki başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlık altında, İbn Acîbe’nin kullandığı önemli tasavvufî kavram ve öğretilerini Kur’an’ın hangi âyetleriyle irtibatlandırıldığı tespit edilmeye çalışılmış, öncesinde *Zâhirî İlim-Bâtınî İlim Dûalitesi* üzerinde durulmuş İbn Acîbe’nin konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Müfessirin bir bilgi türü olarak marifet anlayışı ele alınmış, ona göre bilginin, zâhir ve bâtın olmak üzere dûalistik bir yapıda olduğu ifade edilmiştir. Özellikle marifetin diğer bilgilerden çok daha değerli ve üstün olduğu vurgulanmıştır. Zira marifetin, ârifler için dünyadaki manevî cennet olduğu, dünya hayatının son bulmasıyla bitmeyeceği, bilakis ahiret hayatında da devam edeceği ifade edilmiştir. Ancak yazar, bilginin zâhirî ve bâtınî olarak ikiye ayrılmasında bazı hususların göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindedir. İkinci başlık altında ise, Kur’an’daki inanç esasları olan; ulûhiyyet, nübüvvet ve meâd konusundaki işârî yorumlar ele alınmıştır. Ulûhiyyet konusu içerisinde vahdet-i vücûdla ilgili gayet ayrıntılı bir

inceleme yapılmış olup, müfessirin konuyla alakalı görüşleri incelenmiş, onun bu konuda İbn Arabî'den ziyâde İbnü'l-Fârız ve İbn Atâullah el-İskenderî'den etkilendiği şu sözlerle ifade edilmiştir:

“İbn Acîbe, “vahdet-i vücûd” kavramının kendisini hiç kullanmadığı gibi İbn Arabî'nin, vahdet-i vücûd düşüncesini formüle ederken kullandığı “merâtibu'l-vücûd”, “hazerât-i hamse”, “a'yân-ı sâbite” gibi terimleri hiç kullanmamış, İbnü'l-Fârız'ın “ezelî şarap” terimini kullanmıştır. Bu da onun vahdet-i vücûdun teorik bir açılımını yapmakla pek ilgilenmediğini, tıpkı şarabın ancak tadıldığında içene zevk verdiği ve onu kendinden geçirdiği gibi vahdet-i vücûdun da ancak tecrübe edildiği takdirde anlaşılabileceğini vurgulamak istediğini göstermektedir.” (s. 427)

Bu oldukça önemli bir tespittir, zira İbn Acîbe'nin, İbn Arabî ekolünün tipik bir temsilcisi olduğu kanaati yaygındır. Ancak Dr. Ay, bu yaygın kanaatin aksini delillerle ispat etmektedir.

Bu kitabı önemli kılan sebeplerden biri de İbn Acîbe'nin oldukça önemli olan bazı görüşlerini, yorumlarını, tefsire ve işârî tefsire bakışını başarılı bir şekilde aktarmış olmasıdır. Yazarın tespit ettiği gibi İbn Acîbe'nin, bazı konularda Kuşeyrî, Gazzâlî ve İbn Arabî gibi sûfileri; İbn Cüzey ve İbn Atıyye gibi müfessirleri eleştirmesi, kendine güvenen ve özgün düşünebilen bir sûfî ve âlim olduğunu göstermektedir. İbn Acîbe'nin, Sa'lebî'nin tefsirinde yer alan rivâyetlerin mutlaka eleştiri süzgecinden geçirilerek uydurma ve zayıf rivâyetlerden arındırılması gerektiğini söylemesi, onun klasik kaynaklardaki bilgilerin, ilmî tenkide tâbi tutulmadan kabul edilmemesi gerektiğini düşündüğünü yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Yazar tarafından, İbn Acîbe'nin, fikhî konularda mezheb taassubu gütmeyeceğinin ve ilmî açıdan isâbetsiz gördüğü fikirler, kime ait olursa olsun, onları eleştirdiğinin tespiti de son derece dikkat çekicidir. Öte yandan yazar, İbn Acîbe'nin işârî yorumun asıl ve gerçek tefsir olduğu iddiasında bulunmak bir yana, bunun ıstılâhî anlamıyla bir *tefsîr* olmadığını kabul etmesini takdire şâyân bulmaktadır ki (s. 191-194) bu da yazarın işârî tefsire bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Mahmut Ay'ın bu çalışması, görebildiğimiz kadarıyla, daha önce işârî tefsirler üzerine yapılmış araştırmalara nisbetle oldukça hacimli ve detaylı bir çalışmadır. Bu da bu çalışmanın ciddi bir ilmî cehdin ürünü olduğunu göstermektedir. Kitabın hacimli olması, pek çok konuda ne tür işârî yorumların mevcut olduğunu ihtiva etmesi bakımından önemli olup ona ansiklopedik bir eser olma özelliğini de kazandırmıştır. Kitap, işârî tefsirler üzerine yazılmış diğer eserlerde olmayan bazı özgünlükleri de içermektedir. Sözgelimi üçüncü bölümdeki “İbn Acîbe'nin Tasavvuf Penceresinden Kur'an ve Tefsire Bakışı” adlı başlık ve içeriği, daha önce yapılmış işârî tefsir çalışmalarında olmayan özgün bir başlık ve içeriktir.

Bir İbn Acîbe araştırmacısı olarak şunu söyleyebilirim ki, bu çalışmada, İbn Acîbe araştırmacılarına çok yararlı olan fevkalâde önemli ve takdire şâyân iki tespit vardır. Birincisi şudur: İbn Acîbe'nin *el-Bahru'l-Medîd*'de el-Vertecebî adında bir müfessirden oldukça sık alıntılar yaptığı görülmektedir. Fakat tabakât kitaplarında bu isimde bir âlime rastlanmamaktadır. Dr. Ay, detaylı araştırmalar sonucunda müfessirin el-Vertecebî'den naklettiği bütün bilgilerin, Rûzbihân el-Baklî'nin *Arâisu'l-Beyân*'daki görüşlerinin aynısı olduğunu tespit etmiştir ki bu, İbn Acîbe ile ilgili araştırma yapanların işini kolaylaştıran çok önemli bir tespittir. Zira İbn Acîbe'nin eserlerini tahkik edenlerce ve de hem Arap dünyasında hem de Batı'da, müfessirle ilgili araştırma yapanlarca el-Vertecebî ismi, bir muamma idi.

İkinci önemli tespit ise şudur: Dr. Mahmut Ay, Fas'a gidip yaptığı araştırmalar neticesinde, onun adına oğulları ve torunları tarafından devam ettirilen ve bugün Fas'ın Tanca, Tıtvân ve Arâiş gibi kuzeydeki şehirlerinde müridlerinin sayısının birkaç bin civarında olduğu tahmin edilen "Acîbiyye" tarikatının mevcut olduğunu yerinde tespit etmiştir ki bu da çok önemli ve faydalı bir bilgidir. Oysa müfessir hakkında yazılmış olan hiçbir eserde "Acîbiyye" tarikatının mevcut olduğu zikredilmemiştir. Yazarın, özellikle İbn Acîbe'nin Fas-Tıtvân'daki târihî zâviyesinin kalıntılarını, türbesini, Acîbiyye tarikatının zâviyelerini ve şeyhlerine dair, yazarın kendi çektiği fotoğrafları kitabın sonuna eklemesi, "Acîbiyye" tarikatının mevcut olduğunu göstermesi bakımından faydalı olmuştur.

Yazarın, -pek alışık olmadığımız bir şekilde- bazı önemli yorumların Arapçalarını dipnotta vermiş olması, Arapça bilen okuyucu için İbn Acîbe'nin dili ve ifade tarzı hakkında fikir edinmesine imkân sağlamıştır. İlgili Arapça metinlerle yazarın tercümelemleri karşılaştırıldığında, bu zor metinlerin yazar tarafından gayet başarılı bir şekilde ve anlaşılır bir dille Türkçe'ye aktarıldığı görülmektedir. Ayrıca yazarın, hemen her konunun sonunda, o konuyla ilgili verilen bilgiler ve yapılan yorumlar hakkında kendi değerlendirmelerini sunması, bu çalışmanın özgünlüğüne katkı sağlamıştır.

Kitap boyunca tasavvuf ve işârî tefsir hakkındaki objektif duruşuyla dikkat çeken yazarın, sûfileri, tasavvufî görüşleri ve işârî tefsiri eleştirirken ve savunurken mutedil olup taassuba kaçmadığını ve bu ilkeli tutumunu, kitabın tamamına yansıttığını söyleyebiliriz. Zira müfessirin görüş ve yorumlarını değerlendiren zaman zaman Kur'an ve Sünnet'e aykırı olmadığını belirterek bazı yorumlarını tasvip etmiş; kimi zaman da Kur'an ve Sünnet'e uygun düşmediği bazı yorumları da söz konusu Kur'an olunca bir "tefsirci hassasiyeti" ile eleştirmiştir. Ancak tenkit ederken ilmî bir üslup kullanmaya özen göstermiş, kendi görüşlerini de başarıyla aktarmıştır.

Mahmut Ay, bu araştırmasının sonuç bölümünü ikiye ayırmıştır. Birinci bölümde müfessirin genel olarak nasıl bir Kur'an tasavvuruna sahip

olduğunu özelde de “işârî tefsir” hakkındaki görüşlerini okuyucuya aktarmıştır. İkinci bölümde ise yazar, genel olarak işârî tefsir hakkında kendi kanâatlerini okuyucuyla paylaşmıştır. Ayrıca yazar, tasavvufî eserlerin muhâtap kitlelerinin sûfiler olduğunu, dolayısıyla sûfilerin diline âşinâ olmayanların, bu eserlerden yanlış manalar çıkarabileceklerinin altını çizerek genel halk kitlesini uyarmaktadır. Ay’ın, bu uyarısı yerindedir. Zira tasavvufî işaretlerde bazen herkesin anlayamadığı konuların işlendiği, yer yer cezbe ve aşk diliyle söylenmiş kapalı manaların bulunduğu, bazen vahdet-i vücud ve cebriye anlayışını vehmettiren ifadelerin mevcut olduğu söylenebilir. Ancak bu tür konuları ehline havale etmek ve anlaşılan mana ile yetinmek en doğrusudur.

Son yıllarda İbn Acîbe ile ilgili araştırmalarda, gerek Türkiye’de ve gerek diğer ülkelerde, dikkat çekici bir artış görülmektedir. Sözgelimi İbn Acîbe’nin *el-Bahru’l-Medîd*’inin kısa sureler kısmı, 4 sene evvel Türkçe’ye tercüme edilip yayınlanmış, tamamı da aynı yayınevi tarafından tercüme edilmiş olup 1. ve 2. cildi basılmıştır. Tercüme, 11 cilt olarak basılması planlanmaktadır.¹

Özetle içeriğini tanıtmaya çalıştığımız bu eser, İbn Acîbe’nin hayatı ve eseri *el-Bahru’l-Medîd* hakkında Türkiye’de yapılmış ilk kapsamlı akademik çalışmadır. Bu çalışmadan sonra, İbn Acîbe üzerinde biri tarafımızdan olmak üzere (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı’nda doktora tezi olarak “İbn Acîbe’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı”) iki akademik çalışma daha yapılmaktadır. Dr. Ay’ın bu çalışması, her iki çalışmaya da kaynaklık etmeyi hak eden öncü bir çalışma olmuştur. Bu eserin, tefsir ve tasavvuf sahasındaki akademisyenlerin çok geniş ölçüde istifade edebileceği bir eser olduğu kanaatindeyiz. İlmî çalışmalar arasında lââyık olduğu yeri bulacağını ümit etmekteyiz. Dr. Ay’ın sadece aktarıma dayalı bir anlatım metodundan ziyade tahlil, tenkit, tasvir ve mukayese yöntemini çok başarılı bir şekilde kullandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kitabın hacimli olması, ilk bakışta okuyucuyu yoracakmış gibi görünse de, akıcı ve anlaşılır bir dil ve uslûba sahip olması ve konuların dikkat çekici bir tarzda ele alınmış olması okuyucuyu yormamaktadır. Ayrıca üst düzey bir akademik titizlikle yapılmış bir çalışma olması, bu kitabı okumaya ayrılan zamanın dolu ve verimli geçmesini sağlamaktadır. Son olarak şunu söylemek mümkündür ki, bu eser, işârî tefsir ekolünün tahlilini ve işârî tefsirlerin tasvirini yapan çalışmalar içerisinde, en yoğun muhtevaya ve en detaylı araştırmaya sahip kıymetli bir akademik çalışma olma vasfını fazlasıyla hak etmektedir.

Ramazan Emektar

(Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
Doktora Öğrencisi)

¹ Tercüme: Dilaver Selvi, Semerkand Yay. İstanbul 2011

